

Σύγχρονες γλωσσικές χρήσεις του αναφορικού επιρρήματος *όπου* : Τα «λάθη» του σήμερα, «κανόνες» του αύριο;

Νικολέττα Τσιτσανούδη – Μαλλίδη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία εντάσσεται στο επιστημονικό πεδίο της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας και ασχολείται με τις γλωσσικές χρήσεις του αναφορικού επιρρήματος *όπου*, το οποίο σήμερα ενδημεί στον προφορικό λόγο. Αναλύονται 122 παραδείγματα χρήσεων από τον προφορικό και γραπτό λόγο, τα οποία αντλούνται α. από τον λόγο που εκπέμπεται από τα ηλεκτρονικά μέσα μαζικής επικοινωνίας β. από επιστημονικά κείμενα γ. από τον λόγο των πολιτικών δ. από τον λόγο των νηπίων. Όπως εξηγείται, κάθε φορά που οι χρήσεις του *όπου* αξιολογούνται με βάση τις νόρμες και τους κανόνες της γραμματικής, προκύπτει ότι κινούνται στα όρια του «γλωσσικού λάθους» ή τα υπερβαίνουν. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνεται μία (επερχόμενη) γλωσσική αλλαγή, η οποία συνίσταται στο φαινόμενο της κυριαρχίας του *όπου* σε μία σειρά συντακτικά περιβάλλοντα, για τα οποία η γραμματική λειτουργεί απαγορευτικά. Τελικά, τα σημερινά γλωσσικά λάθη αντιμετωπίζονται ως πρόκριμα γλωσσικών αλλαγών ή ίχνη κυοφορούμενων γλωσσικών ανατροπών. Το γεγονός της εκτεταμένης χρήσης του *όπου* τόσο στο επίπεδο του τηλεοπτικού λόγου, που έχει μία τεράστια επιρροή στην κοινότητα, όσο και στο επίπεδο του επιστημονικού λόγου, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η γλωσσική μετατροπή έχει ήδη συντελεστεί ή σταδιακά ολοκληρώνεται, καθώς το γλωσσικό έδαφος είναι έτοιμο για την υποδοχή των διάδοχων ισοδύναμων ή υποκατάστατων γλωσσικών τύπων και σχημάτων. Αδρομερώς, η εργασία αναδεικνύει μία από τις αλλαγές που χαρακτηρίζουν τη γλώσσα, δεδομένου ότι η αρχή των μεταβολών, των «αλλοιώσεων» ή των «αποκλίσεων» βασίζεται στην αρχή της συνέχειας της γλώσσας.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ :γλωσσικό λάθος, ιστορική ορθογραφία, γλωσσική χρήση, γραμματική, συντακτικά περιβάλλοντα, απλοποίηση, παρέκκλιση

Modern language use of the adverb "οπου": The "errors" of today, "rule" of tomorrow?

Nikoletta Tsitsanoudi-Mallidi

ABSTRACT

The paper is part of the scientific field of Applied Linguistics and deals with the language uses of the adverb "οπου" that is endemic in modern Greek language. We analyze 122 examples of uses of the spoken and written language which have been taken from a. electronic media discourse b. scientific texts c. political speeches, and d. toddlers speech. As we explain, whenever the uses of "οπου" are evaluated based on the norms and rules of grammar, we have to do less or more with "linguistic error". More specifically, we notice a domination of "οπου" in certain syntactic environments for which the grammar rules work prohibitively. Current language mistakes are eventually treated as predictors of traces of future language changes. The widespread use of "οπου" in the level of televisional and scientific discourse leads to the conclusion that language conversion has already occurred or gradually is getting completed. Finally the paper highlights one of the changes that characterize the language showing that the beginning of change, lesion, or deviation is based on the principle of continuity of language.

KEYWORDS: language mistake, historical spelling, language use, grammar, syntactic environments, simplifying, deviation

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ως κορυφαίος ζωντανός οργανισμός η γλώσσα που μιλιέται από βιολογικά ενεργές υπάρξεις εξελίσσεται καθημερινά και διαρκώς. Η γλωσσική κοινότητα επηρεαζόμενη κάθε φορά από ποικίλα κοινωνικοπολιτικά, οικονομικά και ευρύτερα πολιτισμικά δεδομένα απογειώνει ή συρρικνώνει μέσα από τις τρέχουσες χρήσεις μορφές και τύπους, τους οποίους άλλοτε περιβάλλει με την αίγλη του κανόνα και την ισχύ του προτύπου και άλλοτε απαξιώνει ως απαρχαιωμένους, ιδεολογικά ελέγξιμους, ιστορικά λανθασμένους ή και υποδεέστερους από κοινωνικής άποψης. Επιπλέον, κατά καιρούς, και κυρίως για ιδεολογικούς λόγους, αναπτύσσονται απόλυτες, περιοριστικές ή κλειστές αξιολογικές στάσεις απέναντι στη γλώσσα που διακρίνονται για τους αφορισμούς και την κινδυνολαγνεία τους. Όσο κι αν ο εκπαιδευτικός καλείται - τουλάχιστον στο παραδοσιακό πλαίσιο της γλωσσικής διδασκαλίας όπου στόχος είναι η διδασκαλία της «πρότυπης ποικιλίας» μιας γλώσσας - να διδάσκει στους μαθητές τις νόρμες των γραμματικών και τα πρότυπα των λεξικών, ο γλωσσολόγος δεν μπορεί παρά να περιγράφει και να κατανοεί αυτές τις αλλαγές αντιμετωπίζοντας και προτείνοντας εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης του γλωσσικού λάθους (Θεοδωροπούλου – Παπαναστασίου, 2001: 200).

Η εργασία, προκειμένου να τεκμηριώσει την υπόθεση εργασίας που καταθέτει, αποφεύγει κατά κανόνα να ασχοληθεί με χρήσεις του *όπου* που προέρχονται από ομιλητές των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων που δεν έχουν φοιτήσει στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, διότι, εάν επιλέγονταν *επικοινωνητές* πομποί του συγκεκριμένου προφίλ, τα συμπεράσματα θα ήταν ευκολότερο να προκύψουν, αλλά ταυτόχρονα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν διάτρητα ή προδιαγεγραμμένα. Με άλλα λόγια, εάν είχαν ενταχθεί στο επίκεντρο της μελέτης αυθόρμητες εξομολογήσεις από την ιδιωτική σφαίρα και στη λεγόμενη «αργκό γλώσσα», αποσπάσματα ψυχαγωγικών εκπομπών ή μεταδόσεων συνέχειας (serials) με λαϊκό κυρίως περιεχόμενο, τα «μαργαριταρένια ακούσματα»¹ θα ήταν πιθανόν περισσότερο και εμφανέστερα. Απεναντίας, προτιμάται το δυσχερέστερο για την έρευνα πεδίο των γλωσσικών χρήσεων που απαντώνται σε ενημερωτικές εκπομπές από τον ηλεκτρονικό τύπο και στον λόγο των φορέων του πολιτισμού, της επιστήμης και των μορφωμένων αστών ευρύτερα.

Επιπροσθέτως, για την εκπόνηση της εργασίας λαμβάνονται πολύ σοβαρά υπόψη οι παράμετροι α. της έκθεσης του πληθυσμού σε ό,τι παράγεται και μεταδίδεται από τα

1. Σύμφωνα με τον όρο που χρησιμοποιεί ο Γ. Μπαμπινιώτης στη στήλη *Γλωσσικά και Εκπαιδευτικά* στην ιστοσελίδα του www.babiniotis.gr/wmt/.../index.php?lid..

ραγδαίως εξελισσόμενα ΜΜΕ και β. της επίδρασης που αυτά επιφέρουν στον χρησιμοποιούμενο γλωσσικό κώδικα (Νάκας, 2012). Η πολυτροπική γλώσσα των μέσων ενημέρωσης ενσωματώνει «καινούριες» χρήσεις και καθώς τις μεταφέρει στη δημόσια σφαίρα τις εγκαθιστά με εξαιρετική ευκολία² στο ρεπερτόριο των ομιλητών, αφού προηγουμένως τις έχει φυσικοποιήσει (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, 2006).

2. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΛΑΘΟΥΣ

Το γλωσσικό λάθος ορίζεται³ ως απόκλιση από τη γλωσσική νόρμα που αποτελεί πρότυπο για μία κοινότητα και περιβάλλεται με το κύρος του κανόνα.⁴ Ωστόσο, η σχετικότητα του ορισμού γίνεται προφανής εάν ληφθούν υπόψη οι διαφοροποιήσεις και οι παραλλαγές που είναι δυνατό να συνοδεύουν ή να χαρακτηρίζουν τις ποικίλες αποκρυσταλλώσεις των γλωσσικών μορφών κατά τις διαδικασίες της κωδικοποίησής τους στις γραμματικές και τα λεξικά μιας γλώσσας από τη μια και τη ζώσα επικοινωνία των χρηστών της στον οικείο και καθημερινό ή ανεπίσημο λόγο από την άλλη (Θεοδωροπούλου – Παπαναστασίου, ό.π.: 199). Ωστόσο, οι γλωσσικές μορφές που εκτίθενται στις γραμματικές και στα λεξικά αφορούν αναπόδραστα συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, ενώ δεν είναι δυνατό να καταγράφονται γλωσσικές αλλαγές που διαρκώς συντελούνται σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα. Επιπλέον, τον λόγο, ο οποίος απέκτησε σύνθετη μορφή, εξετάζει από πλευράς εσωτερικού μηχανισμού, συνδέσεως μεμονωμένων λέξεων και φράσεων σε ενιαίο σύνολο το μέρος της Γραμματικής που ιδιαίτερα ονομάζεται Συντακτικό ή Σύνταξη (Λαϊνός, 2000: 20). Η ζωτικότητα, οι παραλλαγές και η ρευστότητα (Σετάτος, 1991:30-31) που ενδημούν ως χαρακτηριστικά στον ζωντανό προφορικό λόγο δεν είναι εύκολο ούτε δυνατό να αποτυπώνονται στα βιβλία του συντακτικού και στα λεξικά. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι πολυειδείς εκφορές του λόγου των έμπυχων συντελεστών, όταν αξιολογούνται μέσα από την κλειστή οπτική των επίσημα καταγεγραμμένων μορφών, να θεωρούνται γλωσσικά λάθη. Πρόκειται για αναπόφευκτη συνέπεια στον βαθμό που από τη μία πλευρά έχουμε λόγους εν ζωή ομιλητών και από την άλλη ρυθμιστικά

2. Αυτό οφείλεται στη φύση του τηλεοπτικού δίαυλου.

3. Ήδη από το ξεκίνημα της μελέτης θα πρέπει να διαχωρίσουμε το γλωσσικό λάθος από πιθανή σύγχυση ή ταύτισή του με το ορθογραφικό λάθος. Το ορθογραφικό λάθος είναι μία παράβαση ή απόκλιση από τους κανόνες της ορθογραφίας, δηλαδή του τυποποιημένου συστήματος γραφής που διαθέτει κάθε γλώσσα. Το ορθογραφικό λάθος μπορεί να σχετίζεται με τον συλλαβισμό, την κεφαλαιοποίηση, τα σημεία στίξης κ.ά.

4. Αποτέλεσμα είναι η νόρμα να παρουσιάζεται ως η μοναδική ορθή γλωσσική μορφή.

εγχειρίδια που τη στιγμή της έκδοσης παραδίδονται ως «ολοκληρωμένα» και «τελειωμένα» κείμενα.⁵

Τα γλωσσικά λάθη μπορούν να θεωρηθούν πρώιμοι μάρτυρες μιας επερχόμενης γλωσσικής αλλαγής. Η ύπαρξη και η εκδήλωσή τους αμφισβητεί τις παραδομένες και «καλά ζυγισμένες», μέχρι τη στιγμή της παρέκκλισης, μορφές, η αντοχή των οποίων θα κριθεί στον χρόνο από την ένταση, την επιμονή, τη συνέχεια και τελικά την εξέλιξη της αρχικής παραφθοράς. Με βάση προβληματισμούς και σκέψεις αυτού του είδους, αντενδείκνυνται οι κινδυνολογίες και καταστροφολογίες σε σχέση με το γλωσσικό σύστημα. Τέτοιου είδους συμπεριφορές συγκροτούν αξιολογικές και ρυθμιστικές/κανονιστικές στάσεις απέναντι στη γλώσσα με κοινωνικές,⁶ αλλά και επιστημονικές⁷ επιπτώσεις. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμη η διάκριση του «γλωσσικού λάθους» με την έννοια της παρέκκλισης από τη γλωσσική νόρμα η οποία χρησιμοποιείται συστηματικά από πολλούς ομιλητές από την «αγραμματικότητα», την παραβίαση δηλαδή των γλωσσικών κανόνων που αντίκειται στο γλωσσικό αίσθημα των ομιλητών (λ.χ. η λανθασμένη κλίση της γενικής των επιθέτων σε -ής, όπως διεθνής).

Τα γλωσσικά λάθη χωρίζονται σε λάθη που αφορούν στο γλωσσικό σύστημα (στο φωνητικό/φωνολογικό, στο μορφολογικό, στο συντακτικό, στο σημασιολογικό και λεξιλογικό επίπεδο), σε λάθη που αφορούν στη χρήση της γλώσσας (αφορούν κυρίως στον προφορικό λόγο και για την ερμηνεία τους είναι αναγκαία η κατανόηση και των κοινωνικών συμφραζομένων), αλλά και σε λάθη που αφορούν στη γραπτή μορφή της γλώσσας (ορθογραφικά λάθη) και οφείλονται στη λεγόμενη «ιστορική ορθογραφία»(Θεοδωροπούλου – Παπαναστασίου, ό.π.: 200-202). Ο Σετάτος (1991) διακρίνει τα *«λάθη κατά τη γλωσσική δραστηριότητα»*, όπως τα ονομάζει, σε είδη. Πρόκειται για τα ορθογραφικά, αναγνωστικά, ακουστικά, αρθρωτικά λάθη, αλλά και για τα λάθη κατανόησης και καταστάσεως επικοινωνίας. Στα λάθη της *«γλωσσικής περιοχής»* συγκαταλέγονται τα φωνολογικά/φωνητικά, μορφολογικά, συντακτικά, σημασιολογικά λάθη, οι αναμειξίες και οι παραφθορές, τα λάθη λεξιλογικής επιλογής και αυτά της γραπτής μορφής. Στο πεδίο της κοινωνιογλωσσολογίας και της

5. Στη δεύτερη περίπτωση η προσέγγιση μπορεί να χαρακτηριστεί καθαρά φιλολογική στον βαθμό που υπάρχει μία «δουλική» πρόσδεση στη γραπτή γλώσσα σε βάρος της ζώσας επικοινωνίας.

6. Όσοι δεν χρησιμοποιούν αυτές καθαυτές τις χρήσεις της επίσημης και σωστής γλώσσας στιγματίζονται ως κοινωνικά υποδεέστεροι, αμόρφωτοι κ.λπ.

7. Αναφέρονται οι διάφορες εκκαθαρίσεις της γλώσσας από τις αποκλίσεις και τις παρεκκλίσεις της, οι οποίες λαμβάνουν το ιδεολογικό επίχρισμα του κινδύνου αφανισμού ή της αλλοίωσης της συγκεκριμένης γλώσσας (Θεοδωροπούλου – Παπαναστασίου, ό.π.: 199).

διαλεκτολογίας τοποθετούνται οι ατομικές (*ιδιολεκτικές*) και ομαδικές αποκλίσεις από την κοινή νεοελληνική γλώσσα. Ως λάθη επικοινωνίας αντιμετωπίζονται οι παραβάσεις των αξιωμάτων της αλήθειας και της πληροφορικότητας. Επίσης, διακρίνονται τα λάθη στα επίπεδα της γλώσσας⁸ και στο επίπεδο της γλωσσολογικής ανάλυσης.⁹ Ενδιαφέρουσα είναι και η κατηγορία των λαθών που ανήκουν στην ψυχογλωσσολογία (συναισθηματική φόρτιση, αφασία, σχιζοφρένεια, αλλά και λάθη παιδιών ή αλλόγλωσσων που μαθαίνουν μία γλώσσα).¹⁰

3. ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΗΜΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ/ΛΕΞΙΚΩΝ

3.1. Το *όπου* από νοηματικής και συντακτικής άποψης

Όπως θα καταδείξουμε παρακάτω, από νοηματικής άποψης το *όπου* προσφέρεται διαχρονικά για την υπηρετήση πολλών σημασιών, όπως είναι η τοπική και η χρονική, καθώς και για την αποτύπωση του τρόπου, της κατάστασης, αλλά και της αοριστίας. Για λόγους οικονομίας, δεν επιμένουμε και σε άλλες ποικίλες χρήσεις, οι οποίες και αυτές με τη σειρά τους αποκαλύπτουν την εμβέλεια του επιρρήματος και τη μεγάλη απήχηση την οποία έχει ως προς τις προτιμήσεις των φορέων του λόγου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Η απήχηση αυτή δεν παρουσιάζει απλά ανθεκτικότητα στο χρόνο, αλλά αναδεικνύεται ως ευνοϊκή παράμετρος για την περαιτέρω «ελαστικοποίηση» στις χρήσεις του επιρρήματος, όπως θα φανεί αναλυτικά στη συνέχεια του κειμένου.

3.1.1. Με τοπική σημασία

Η σημερινή ευρεία χρήση του *όπου* αποδίδεται σε πολλαπλές σημασίες και λειτουργίες του. Πιο συγκεκριμένα, το αναφορικό επίρρημα *όπου* δηλώνει αόριστα τόπο και σημαίνει σε οποιοδήποτε μέρος, οπουδήποτε. Λ.χ. *Άφησέ το ~ θέλεις. Καλλιεργούνται στον νομό Πιερίας και ~ αλλού επιτρέπει το κλίμα*, σύμφωνα με το Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (στο εξής ΛΚΝ, 972). Το επίρρημα χρησιμοποιείται για να εκφράσει τόπο λ.χ. *Μην πετάς τα ρούχα σου ~ να' ναι*. Επιπλέον εκφράζει *το μέρος όπου, εκεί που* λ.χ. *Γύρισε εκεί (από) ~ ξεκίνησε // Πέθανε στο υπόγειο ~ τον είχαν καταδικάσει να ζει*. Άλλες φορές πάλι επιστρατεύεται με τη σημασία της επανάληψης του προηγούμενου τοπικού προσδιορισμού, *Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη ~ και πέθανε σε ηλικία ογδόντα χρονών* (ΛΚΝ: ό.π.).

8. Ως παραδείγματα αναφέρονται οι τύποι *τότες, κρίμας, επειδή, αερόπλοιο*.

9. Λ.χ. η διαφορά μεταξύ του αγγλικού *'error'* και του *'mistake'*: Στην πρώτη περίπτωση ο ομιλητής δεν κατανοεί και δεν διορθώνει το λάθος του, ενώ στη δεύτερη το αντιλαμβάνεται και αποκαθιστά.

10. Βλ. και Χριστιδής, 1987 και Ιορδανίδου & Σφυρόερα, 2007.

Στο λήμμα για το όπου από το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* του Γ. Μπαμπινιώτη (1998/2012) διευκρινίζεται ότι εισάγει δευτερεύουσα αναφορική πρόταση,¹¹ το περιεχόμενο της οποίας αφορά σε τόπο που δηλώνεται προηγουμένως π.χ. *Είναι η πόλη ~ μεγάλωσα // Αυτά συμβαίνουν μόνο στην Ελλάδα ~ όλα είναι δυνατά*. Άλλο παράδειγμα, η φράση *όπου κι αν* με την έννοια του οπουδήποτε, σε οποιονδήποτε τόπο π.χ. *Θα τον βρούμε ~ κρύφτηκε*. Μπορεί όμως να εισάγει και δευτερεύουσα αναφορική πρόταση, η οποία λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός του τόπου· σε όποιο μέρος, εκεί που π.χ. *Τοποθέτησέ το ~ το βρήκες // απ' ~ πέρασε, σκόρπισε την καταστροφή, όπου με βγάλει η άκρη // όπου δει όπου πρέπει*. Μεταφορική χρήση με τοπική σημασία ανιχνεύουμε σε παροιμίες, όπως *~φτώχια και γκρίνια, ~λαλούν πολλοί κοκόροι, αργεί να ξημερώσει, ~δεν πίπτει λόγος, πίπτει ράβδος, ~φτωχός κι η μοίρα του* (Λ.Κ.Ν.: ό.π.)

Σύμφωνα με το *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής Γλώσσας* (Βοστανζόγλου, 2004: 86) το όπου αντιστοιχεί σε λέξεις όπως *ένθα, εκεί που, στο μέρος που, σε οποιοδήποτε μέρος, οπουδήποτε, όπου κι αν* αλλά και *εξ οιουδήποτε μέρους, ο(πο)θενδήποτε, απ' όπου κι αν*. Επιπροσθέτως, το όπου απαντάται σε σειρά εκφράσεων λ.χ. *~φύγει, φύγει, ~γης και πατρίς*, ενίοτε δε και με μειωτική διάθεση, όπως στο *Η θέση του δεν είναι να εμφανίζεται ~ κι ~* π.χ. σε πανηγύρια. Στο *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας* (Liddell- Scott, χ.χ: 336-337) αναφέρονται και οι χρήσεις του όπου ως αναφορικό, συνήθως με γενική του τόπου λ.χ. *όπου γης* (λατινικά *ubi terratum*), *τῆς πόλεως ὅπου κάλλιστον στρατοπεδεύσασθαι αὐτόθι, ὅπου βούλοιο τοῦ δρόμου*, αλλά και στη χρήση *ἔσθ' ὅπου*, δηλαδή ενιαχού, σε κάποια μέρη, *οὐκ ἔστιν ὅπου*, δηλαδή ούδαμοῦ, επίσης με μόρια, όπως *ὅπου δῆ*, αλλά και σε πλάγια ερώτηση, με ρήματα κίνησης, με ρήματα στάσης λ.χ. *κείνος δε όπου βέβηκε, ουδείς οἶδε*.

3.1.2. Η έκφραση του χρόνου

Σύμφωνα με το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (ό.π.) το όπου χρησιμοποιείται για να εκφράσει χρόνο, δηλαδή σε λίγο, πολύ γρήγορα. Π.χ. *Πότε θα γυρίσει; ~ να' ναι*. Επίσης, σύμφωνα με το λεξικό του Μπαμπινιώτη (ό.π.) το όπου εισάγει

¹¹ Σύμφωνα με το Συντακτικό του Κατεβαίνη (1990: 150-151) οι αναφορικές προτάσεις εκφέρονται δια των αναφορικών αντωνυμιών ή δια των αναφορικών επιρρημάτων του τόπου, του τρόπου και του χρόνου.

δευτερεύουσα αναφορική πρόταση η οποία αναφέρεται σε χρόνο που έχει προσδιοριστεί προηγουμένως π.χ. *πρόκειται για μία περίοδο ~ συνέβησαν φοβερὰ πράγματα* (κατά την οποία), *όπου ν'άναι*, σε λίγο, σύντομα π.χ. *θα επιστρέψει ~*. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η χρήση του όπου προκειμένου να δοθεί έμφαση στο χρόνο ή στην περίπτωση λ.χ. *σιγᾶν ὅπου δὴ καὶ λέγειν* (Liddell- Scott, ὀ.π.: 336-337).

3.1.3. Η έκφραση του τρόπου, της κατάστασης

Μεταξύ των χρήσεων που αναφέρονται από τους Liddell- Scott (ὀ.π.) είναι και αυτή σύμφωνα με την οποία το *όπου* δηλώνει τρόπο, λ.χ. *οὐκ ἔσθ' ὅπου*, δηλαδή δεν υπάρχει τρόπος. Εξάλλου, σύμφωνα με το σχετικό λήμμα του Μπαμπινιώτη (ὀ.π.), το *όπου* μπορεί να εισάγει δευτερεύουσα αναφορική πρόταση το περιεχόμενο της οποίας αφορά σε κατάσταση ή περίπτωση που δηλώνεται προηγουμένως π.χ. *πρόκειται για περιπτώσεις ~ δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι*. Επίσης, εισάγει δευτερεύουσα αναφορική πρόταση η οποία λειτουργεί ως προσδιορισμός της κατάστασης ή της περίπτωσης, στην οποία συμβαίνει κάτι, σε ὅποια περίπτωση π.χ. *~ $\chi = \psi$, $\chi+1$ είναι μεγαλύτερο του ψ , ὅπου φύγει φύγει* για βιαστική φυγή κ.ά. Πέραν ὅμως του τρόπου και της κατάστασης, το *όπου* έχει χρησιμοποιηθεί για την έκφραση της αοριστίας, ειδικά όταν συνοδεύεται με το *και εάν*, *και να* λ.χ. *~ και να πας θα σε βρουν. ~ κι αν κοίταζες, τον έβλεπες μπροστά σου*.

3.1.4. Άλλες ποικίλες χρήσεις

Κατά το *ΑΚΝ* (ὀ.π.), το *όπου* ισοδυναμεί με εμπρόθετο, παραδειγματος χάρη *θυμάται ὅλες τις γειτονιές ~ έπαιζε μικρός*. Το *όπου* εδώ αντικαθιστά το *στις οποίες*, ενώ μπορεί να χρησιμοποιείται στη θέση μεταβατικού συνδέσμου: *Τους διηγούνταν τις περιπέτειές του, ~ ξαφνικά εμφανίστηκε μπροστά τους ο δάσκαλός του*, ὁπότε, την ὥρα εκείνη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και μία παρωχημένη χρήση: Σε μεταφράσεις εισάγει τον περιληπτικό υπότιτλο καθενός από τα κεφάλαια στα οποία χωρίζεται ένα λογοτεχνικό συνήθως βιβλίο, μυθιστόρημα κλπ. *Κεφάλαιο 13. ~ ο Τομ γνωρίζει τους καινούριους φίλους*, μέσα στο οποίο, κατά το οποίο. Τέλος, στο *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης* (Liddell- Scott, ὀ.π.) μνημονεύεται η χρήση του *όπου* για την έκφραση της αιτίας, ὅπως το αφού, επειδή, λατινικά *quando*, *quoniam* λ.χ. *ὅπου γάρ ἐγὼ ὁμολογῶ*, καθώς και η γειννίασή του με δεικτικό επίρρημα, αλλά μόνον στις φράσεις *ὅπου μὲν, ὅπου δέ, ἐνταῦθα μὲν, ἐκεῖ δέ*.

3.2. Τάση απλοποίησης ήδη από την αρχαία ελληνική

Μία πολύ σημαντική επισήμανση, η οποία μπορεί να γίνει από την αρχή κιόλας της εργασίας, σχετίζεται με τη διαπιστωνόμενη «ελαστικότητα» στη δυνατότητα της χρήσης ή της παράλειψης στοιχείων της πρότασης η οποία έχει στο εσωτερικό της αναφορική αντωνυμία ή δεικτική αντωνυμία με την οποία συνδέεται μία ολόκληρη αναφορική πρόταση. Η «πλαστικότητα» αυτή της αναφορικής αντωνυμίας *ο οποίος, η οποία, το οποίο* εμφανίζεται ήδη από την αρχαία ελληνική γλώσσα, όταν και παρατηρείται ευδιάκριτη η τάση για παράλειψη και απλοποίηση. Στο πλαίσιο μίας ιδιαίτερης «ευκαμψίας» του λόγου, η δεικτική αντωνυμία στην οποία αναφέρεται το αναφορικό συνήθως παραλείπεται. Λ.χ. *ὄν οἱ θεοὶ φιλοῦσιν ἀποθνήσκει νέος* αντί του *οὗτος* ή *ἐκεῖνος ὄν οἱ θεοὶ φιλοῦσιν ἀποθνήσκει νέος*. *Μή μοι γένοιθ' ἄ βούλομαι, ἀλλά ἄ συμφέρει* αντί του *οὐκ ἐκεῖνα ἄ βούλομαι, ἀλλά ἐκεῖνα ἄ συμφέρει*. Ενίοτε παραλείπεται η δεικτική αντωνυμία με πρόθεση, όταν και το αναφορικό έχει την ίδια πρόθεση. Κατά τον ίδιο τρόπο παραλείπεται και δεικτικό επίρρημα στο οποίο αναφέρεται αναφορικό επίρρημα π.χ. *οἱ ἡγεμόνες τοὺς Ἕλληνας ἄξουσιν ἔνθεν ἔξουσι τὰ ἐπιτήδεια* (αντί του *ἐκεῖσε ἔνθεν*).¹² Η αντικατάσταση μέσω του όπου της αναφορικής αντωνυμίας στον εμπρόθετο *έν οἷς* απαντάται ήδη από τις Όρνιθες του Αριστοφάνη *ὅπου* (δηλ. *έν οἷς*) *χειλιδών ἦν τις ἐμπεποιημένη* (Liddell – Scott, ό.π.)

Αδρομερώς, έχουμε να κάνουμε με ενός είδους ενδοτικότητα των συγκεκριμένων μορφών που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη θεώρηση των σύγχρονων δειγμάτων και τη διακινδύνευση της πρόβλεψης των «αποτυπωμάτων» που αφήνουν αυτά τα δείγματα σε ό, τι αφορά την εξέλιξη της ίδιας της γλώσσας. Ως μνήμη από το παρελθόν και μια γενικότερη παρακαταθήκη, γλωσσικές επιλογές της αρχαίας ελληνικής προβάλλονται στο πλαίσιο της συνέχειας της γλώσσας σε σημερινές χρήσεις και λεξικοσυντακτικές επιλογές.

3.3. Κατάργηση/ αναίρεση κανόνων

Πριν περάσουμε στη διατύπωση της υπόθεσης εργασίας και στην παράθεση και «συζήτηση» των παραδειγμάτων, θα επιχειρήσουμε να εξηγήσουμε τη δυναμική την οποία αναπτύσσει στις σημερινές του χρήσεις το αναφορικό επίρρημα όπου, το οποίο χρησιμοποιείται άλλοτε στο πλαίσιο κάποιου κανόνα, και άλλοτε παντελώς

12. Σε αυτό το σημείο, επιθυμούμε να ευχαριστήσουμε τους φιλόλογους καθηγητές κ.κ. Α. Μποζογλανίδη και Ά. Ρετσιάνη για τις επισημάνσεις τους σχετικά με τη χρήση του όπου την πολύτιμη βοήθειά τους σχετικά με τις αναφορές στον αττικό λόγο και τη χρήση των αντίστοιχων παραδειγμάτων.

ακανόνιστα ή ακόμη και καταχρηστικά.¹³ Για να καταστεί όμως σαφής αυτή η νευρώδης υποκατάσταση που επιτυγχάνεται μέσω του συγκεκριμένου επιρρήματος, θεωρείται προηγουμένως σκόπιμη η αποκάλυψη των κανόνων των οποίων η ισχύς εξουδετερώνεται ή ακυρώνεται από την αδιάκριτη χρήση του όπου (Κατεβαίνης, 1990). Πιο συγκεκριμένα:

A. Η αναφορική αντωνυμία συμφωνεί κατά γένος και κατά αριθμό και κατά πρόσωπο προς τη λέξη στην οποία αναφέρεται. Η πτώση εξαρτάται από την θέση την οποία έχει στην αναφορική πρόταση. Βέβαια υπάρχουν και εξαιρέσεις.¹⁴

B. Όταν η *ὄς* είναι υποκείμενο ή αντικείμενο και έχει κατηγορούμενο ουσιαστικό έλκεται από το κατηγορούμενο και τίθεται σύμφωνα με το γένος και τον αριθμό αυτού (*συμφωνία καθέλεξη από το κατηγορούμενο*).

Γ. Όταν η *ὄς* αναφέρεται σε δύο ή περισσότερα προηγούμενα ουσιαστικά, συμφωνεί προς αυτά, όπως συμφωνεί το επιθετικό κατηγορούμενο προς δύο ή περισσότερα υποκείμενα.

Δ. Όταν η *ὄς* αναφέρεται σε ουσιαστικό ενικού αριθμού μπαίνει σε πληθυντικό αριθμό, αν το ουσιαστικό αυτό είναι περιληπτικό, έχει δηλαδή περιεκτική σημασία και λαμβάνεται επί προσώπων.¹⁵

Πρόκειται για κανόνες που αφορούν μεν κυρίως τον αττικό πεζό λόγο, αλλά που η ισχύς και η επίδρασή τους απέληγε μέχρι την καθαρεύουσα. Και ναι μεν ο στρουκτουραλισμός -και η αναγνώριση του συστηματικού χαρακτήρα της γλώσσας που σηματοδότησε- ανέδειξε τη συγχρονική αυτάρκεια της γλώσσας, εν τούτοις το ιστορικό παρελθόν της δεν παύει να εξηγεί τη διαμόρφωση του συγχρονικού γλωσσικού συστήματος (Saussure, 1979).¹⁶

4. ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στο πλαίσιο της εργασίας θα διερευνηθεί η ακόλουθη υπόθεση εργασίας: Σήμερα ένα αόριστο αναφορικό επίρρημα αντικαθιστά την αντωνυμία *ο οποίος, η οποία, το οποίο* - στα αρχαία ελληνικά *ὄς, ἧ, ὄ* - που είναι μία αναφορική αντωνυμία και αναφέρεται

13. Ο όρος «καταχρηστικά» χρησιμοποιείται στο συγκεκριμένο σημείο για να αποδώσει την υπέρβαση των συντακτικών κανόνων και όχι απλά την παράβασή τους.

14. Το ουδέτερο *ὄ* αναφέρεται πολλές φορές σε προηγούμενο ουσιαστικό αρσενικού ή θηλυκού γένους, όταν πρόκειται για γενική έννοια. Επίσης, η αναφορική αντωνυμία τίθεται σε ουδέτερο γένος, όταν αναφέρεται στο περιεχόμενο ολόκληρης της πρότασης. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η συμφωνία ακολουθεί το νόημα και όχι τον γραμματικό τύπο (*συμφωνία κατά το νοούμενο*).

15. Τυπικά το Δ. αποτελεί μία από τις εξαιρέσεις του Α (*συμφωνία κατά το νοούμενο*).

16. Εννοείται ότι σύμφωνα με τις αρχές του δομισμού, το ιστορικό παρελθόν της γλώσσας δεν είναι όρος για τη λειτουργία του συγχρονικού της συστήματος. Ο ομιλητής της γλώσσας λειτουργεί ως ομιλητής και χρήστης με βάση τη γνώση που έχει για τη δομή της μητρικής του γλώσσας και όχι με βάση τη γνώση της ιστορίας της γλώσσας.

σε κάτι ορισμένο. Η εισαγωγή μιας δευτερεύουσας αναφορικής πρότασης γίνεται μέσω της ενδημικής χρήσης του όπου, που όμως σηματοδοτεί μία αοριστικοποίηση στον τρόπο της εισαγωγής. Η χρήση του όπου κινείται σε μία διασταλτική διάσταση ως προς τη νοηματοδότηση που προσφέρει, στο πλαίσιο πάντοτε του λεγόμενου «γλωσσικού λάθους». Σε μία επόμενη φάση έχει ενδιαφέρον να μελετηθεί εάν αυτή η αοριστικοποίηση γίνεται ενσυνείδητα, έχει ιδεολογική χροιά, ή αφορμάται από μία πρόχειρη χρήση της γλώσσας που συνηθίζεται στα ηλεκτρονικά ΜΜΕ. Η προβολή μέσω των ΜΜΕ της συγκεκριμένης χρήσης την ενδυναμώνει και τη διαδίδει στην κοινότητα που πρόθυμα και με μία διάθεση μιμητισμού την υιοθετεί (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, 2006). Η τηλεόραση λειτουργεί ως ένα παράλληλο σχολείο για τους τηλεθεατές και ακροατές της, γεγονός που αυξάνει την ευθύνη των φορέων του δημοσιογραφικού λόγου αναφορικά με τη διαχείριση της παιδευτικής αξίας των ΜΜΕ (Νάκας, 2012).

5. Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥΣ

5.1. Μεθοδολογικές προδιαγραφές

Η μελέτη των χρήσεων του όπου στη νέα ελληνική γλώσσα βασίζεται σε ένα σώμα κειμενικών τεμαχίων που εντοπίστηκαν και αποδελτιώθηκαν από ένα πολυσυλλεκτικό και όχι απαραίτητα ομοιογενές σώμα κειμένων. Πρόκειται για κείμενα του παραδοσιακού έντυπου και κυρίως ηλεκτρονικού τύπου, επιστημονικά κείμενα, κείμενα από τον χώρο της Τέχνης, αλλά και «αναρτημένα» κείμενα στα ποικίλα ιστολόγια (*"blogs"*) και τις ιστοσελίδες ενημέρωσης (*"sites"*). Ειδικότερα, τα δείγματα προέρχονται από τις ακόλουθες δεξαμενές δεδομένων:

- απομαγνητοφωνημένα κείμενα ομιλιών και συνεντεύξεων πολιτικών και καλλιτεχνών σε τηλεοπτικούς σταθμούς και εφημερίδες,
- αποσπάσματα αναλύσεων και άρθρων δημοσιογράφων από το διαδίκτυο,
- δημοσιογραφικά ρεπορτάζ στο πλαίσιο ζωντανών συνδέσεων.

Ενδεικτικά μόνο μελετήθηκαν και δύο παραδείγματα από τον λόγο των νηπίων.¹⁷ Η μέθοδος της συλλογής των δύο συγκεκριμένων παραδειγμάτων διαφοροποιήθηκε σε σχέση με τη μέθοδο που παραπάνω περιγράφηκε, δεδομένου ότι τα τεμάχια λόγου συλλέχθηκαν κατά την ώρα της απασχόλησης των παιδιών στο σχολείο και τον παιδικό σταθμό και καταγράφηκαν από την εκπαιδευτικό σε πρόχειρο υλικό. Λόγω του πολύ περιορισμένου αριθμού των συγκεκριμένων παραδειγμάτων, που

17. Ως σημείο αναφοράς για μία ειδικότερη μελέτη με αποκλειστικό θέμα τις χρήσεις του *όπου* στον λόγο των παιδιών.

εντάσσονται στο περιθώριο των ενδιαφερόντων της παρούσας εργασίας, δεν εφαρμόστηκαν συγκεκριμένα κριτήρια συλλογής τους.

Με γνώμονα την καλύτερη δυνατή κατανόηση του κειμένου από το αναγνωστικό κοινό, στη συλλογή της εργασίας άλλα κείμενα ενσωματώθηκαν ολόκληρα και άλλα ως αποσπάσματα. Όπου θεωρήθηκε απαραίτητη η συμπερίληψη του συγκείμενου (*co-text*), ενσωματώθηκε στο κυρίως σώμα των προς μελέτη κειμενικών τεμαχίων. Πιο συγκεκριμένα, μελετώνται 122 παραδείγματα χρήσεων, 12.209 λέξεων συνολικά. Η συγκέντρωση και η καταγραφή τους ξεκίνησε στις 22/4/11 και ολοκληρώθηκε στις 10/1/13. Επιλέχθηκαν τεμάχια λόγου που παρήχθησαν φυσικά και αυθόρμητα. Κατά συνέπεια, το corpus που προέκυψε δεν αποτελεί «αποτέλεσμα επινόησης ή εκμαίευσης» (*"elicited or invented language"*) (Deignan, 2005: 27, 88). Η επιλογή/αποδελτίωση των κειμένων δεν στηρίχθηκε σε κριτήρια όπως η «περίσταση επικοινωνίας» ή το «καταστασιακό περιβάλλον» (Μήτσης, 2004: 24). Απεναντίας, υπόψη ελήφθη ο «στόχος της επικοινωνίας» (ό.π.: 60), το είδος του λόγου και ο τύπος του κειμένου, καθώς στην πλειονότητά τους τα κείμενα προέρχονται από τον προφορικό λόγο. Ωστόσο, και για να μην οδηγηθεί η έρευνα σε μονοδιάστατη θεώρηση της εξέλιξης της γλώσσας, μελετήθηκαν και κείμενα από επιστημονικά δοκίμια, δηλαδή κείμενα με χαρακτηριστικό το στοιχείο της «εγγραμματοσύνης» (*"literacy"*) (Baynam, 2000).

5.2. Συζήτηση

5.2.1. Στη θέση της αναφορικής αντωνυμίας ο οποίος/α/ο

Η χρήση της αναφορικής αντωνυμίας *ο οποίος/α/ο* μοιάζει ολόένα και περισσότερο υποτονική, καθώς τη θέση της υποκαθιστά με άνεση η χρήση του όπου με αναφορική ή αναφορικοτοπική σημασία. Βεβαίως δεν θα πρέπει να αγνοείται το ότι ο τύπος *ο οποίος/α/ο* είναι λογιότερος και συχνά επιλέγεται το αναφορικό *που*. Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα:

(1) Τον τάδε τον είχε ο κόσμος κάπως στο μυαλό του, ως έναν ιδεολόγο, ο οποίος πέρασε μια άλλη συνθήκη ισονομίας, ισοπολιτείας. Αυτό καταρρέει μέσα από την εμπλοκή των στενών του προσώπων με την πολιτική, *όπου* είναι πολύ επιζήμια για το έθνος (Από συνέντευξη του ηθοποιού Τ. Νούσια στο Mega Channel, 15/3/12).

Στο παραπάνω κειμενικό τεμάχιο το ίδιο πρόσωπο χρησιμοποιεί την αναφορική αντωνυμία *ο οποίος*, για να εισάγει μία αναφορική προσδιοριστική πρόταση, αλλά

επιλέγει το *όπου* ως υποκατάστατο ή ισοδύναμο του *η οποία*. Στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε μία μικτή, απροσδιόριστη και ακανόνιστη επιλογή του *όπου*. Ο φορέας του λόγου δείχνει να μην έχει καταλήξει ως προς τις χρήσεις των αναφορικών αντωνυμιών. Το γεγονός ότι δίδει μία συνέντευξη στην τηλεόραση σε απευθείας μετάδοση τον «επιβαρύνει» μεν ως προς τις συντακτικές του επιλογές, αλλά η οποία επιβάρυνση αφορά και στις δύο περιπτώσεις, οι οποίες βρίσκονται στο ίδιο συγκείμενο και εντός της ίδιας επικοινωνιακής περίπτωσης. Πάντως, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι στο συγκεκριμένο παράδειγμα το *όπου* συμπυκνώνει μία σειρά αναφορές που έχουν προηγηθεί και σε προηγούμενη πρόταση και προσλαμβάνει ενός είδους συμπερασματική και απολογιστική σημασία, έστω και λανθάνουσα.

Άλλα παραδείγματα:

(2) Καλλιεργήθηκε μία περίεργη κοινωνία *όπου* έφερε τον κόσμο σε απελπισία (Από συνέντευξη κατοίκου ορεινού χωριού στην εκπομπή «Αληθινά σενάρια» της ET3).

(3) Ο κ. Αλαφούζος αναφέρθηκε στο πρόβλημα του σωματίου *όπου* βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη (Σε δελτίο ειδήσεων του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΙ, 8/6/12).

(4) Η βίλα *όπου* αγοράστηκε από την Έλενα και τον Τόνυ είναι σήμερα αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των πρώην (Σε δελτίο ειδήσεων Star Channel, 16/3/12, ο ρεπόρτερ του σταθμού δίδει πληροφορίες για τη βίλα που αγόρασε το ζεύγος τότε).

(5) Είχα μία περιπέτεια με το αυτοκίνητο *όπου* οδηγούσα (Σε θεατρική παράσταση της νεανικής ομάδας «Κάψε το σενάριο», Λάρισα, 29/6/12).

(6) Η πασίγνωστη ηθοποιός *όπου* έπαιζε στη σειρά «Τα φιλαράκια» είναι η Λίλα Κάντροου (Από www.fimes.gr, 2/7/12).

Σε άλλη επικοινωνιακή περίπτωση και στο δελτίο ειδήσεων του ΣΚΑΙ, στις 4/7/12, ο ρεπόρτερ σε ζωντανή σύνδεση μεταδίδει:

(7) Η οδός Απόλλωνος είναι ένας δρόμος *όπου* έχει πολλά ξενοδοχεία.

Στο δελτίο ειδήσεων του ANTENNA, στις 27/7/12, ο ρεπόρτερ λέει:

(8) Το ΚΕΠΕ *όπου* έχει δώσει την έγκρισή του θα μελετήσει περαιτέρω τα μέτρα.

Ενώ στο κεντρικό δελτίο της κρατικής τηλεόρασης η παρουσιάστρια Έλλη Στάη προλογίζει το ρεπορτάζ ως εξής:

(9) Και πάμε τώρα στην Πορτογαλία, *όπου* είναι το άλλο μεγάλο θύμα της οικονομικής ύφεσης...

Κατ' αρχάς, τα παραδείγματα που έχουν συγκεντρωθεί και εισαχθεί στο πεδίο της μελέτης είναι πολυσυλλεκτικά. Ο λόγος του καλλιτέχνη (1), η ανταπόκριση του δημοσιογράφου (3), (7), (8), ο πρόλογος του ρεπορτάζ στην κρατική τηλεόραση (9), η «ελαφριά»/ «ροζ» γλώσσα της showbiz (4), η σάτιρα ενός νεανικού σχήματος ηθοποιών (5), η μοντέρνα γλώσσα στην ιστοσελίδα (6), αλλά και η εξομολόγηση ενός ηλικιωμένου κατοίκου ενός απομονωμένου και ορεινού χωριού της Κορινθίας (2) έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, αυτό της υιοθέτησης του *όπου*. Σε κάθε μία από τις παραπάνω περιπτώσεις, η συγκεκριμένη γλωσσική χρήση εδράζεται πιθανότατα σε διαφορετικές παραμέτρους, οι οποίες μπορεί να είναι η μίμηση του τηλεοπτικού λόγου, η έλλειψη εγγραμματοσύνης, η σατιρική αποδοχή μιας μορφής σε ευρεία χρήση, η οικειοποίηση μιας λέξης γνωστής που δεν διαταράσσει το μικρόκοσμο του ακροατή (Βαλιούλη, 2001) κ.ά.

Μερικά ακόμη παραδείγματα:

(10) Το μνημόνιο *όπου* ψηφίσαμε στη Βουλή δεν μπορεί να παραμείνει ως έχει (Απόσπασμα δήλωσης βουλευτή σε συζήτηση στον ΣΚΑΙ, 23/5/12).

(11) Για την κάλυψη των μισθών απαιτούνται εναλλακτικοί τρόποι *όπου* με ψυχραιμία επεξεργάζεται το Υπουργείο Οικονομικών (Ανταπόκριση δημοσιογράφου Ν. Ρογκάκου στο μεσημεριανό δελτίο ειδήσεων του ANTENNA, στις 25/5/12).

(12) Η κράτηση του προέδρου προκάλεσε έκπληξη στους αγροτοσυνδικαλιστές *όπου* τονίζουμε ότι αντέδρασαν (Από δελτίο ειδήσεων θεσσαλικού καναλιού, 20/8/12).

(13) Οι υπηρεσίες θα μπορούσαν να στεγασθούν σε ένα κτίριο *όπου* ανήκει στο κράτος (Από ρεπορτάζ περιφερειακού καναλιού, 29/5/12).¹⁸

17. Υπόψη θα πρέπει να ληφθεί και το γεγονός ότι μία μερίδα δημοσιογράφων απασχολήθηκαν μετά την αδειοδότηση της ιδιωτικής τηλεόρασης στην Ελλάδα σε τηλεοπτικούς σταθμούς χωρίς να έχουν προηγουμένως εξασκήσει τον λόγο του στον έντυπο τύπο. Άλλωστε, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80 δεν λειτουργούσαν στην Ελλάδα δημοσιογραφικές σχολές πανεπιστημιακού επιπέδου.

(14) Είχαμε μία άσχημη συμπεριφορά από υπάλληλο αεροπορικής εταιρείας *όπου* δεν μας άφησε να πετάξουμε (Από συνέντευξη Έλληνα μεταπτυχιακού φοιτητή του Bradford στον τηλεοπτικό σταθμό ΣΚΑΪ, 24/7/12).

(15) Είναι ένα νέο μοντέλο γλωσσικής διδασκαλίας *όπου* έχει σκοπό την καλλιέργεια της γλώσσας (Από προφορική εξέταση επί πτυχίω φοιτήτριας στο μάθημα «Διδακτική της Γλώσσας», 21/6/12).

(16) Θα χρησιμοποιούσα ένα παραμύθι *όπου* αναφέρεται στα τρία γουρουνάκια (Από προφορική εξέταση επί πτυχίω φοιτήτριας στο μάθημα «Διδακτική της Γλώσσας», 21/6/12).

(17) Τον ρόλο του πυροσβέστη φέρεται να ανέλαβε την επόμενη μέρα ο Διευθυντής Ενημέρωσης της ΕΡΤ *όπου* συναντήθηκε με Στάη και Θωμόπουλο (Από ρεπορτάζ στην ιστοσελίδα [www. Newsit.gr](http://www.Newsit.gr), 4/10/12)

Αδρομερώς, στα παραπάνω παραδείγματα το *όπου* αντικατέστησε α. την ονομαστική ενικού του θηλυκού γένους της αναφορικής αντωνυμίας *οποίας,α,ο, η οποία* (1), (2), (4), (6), (9) β. την ονομαστική ενικού του αρσενικού γένους της ίδιας αναφορικής αντωνυμίας, *ο οποίος* (7), (14), (17) γ. την ονομαστική ενικού του ουδέτερου γένους, *το οποίο* (3), (5), (8), (10), (13), (15), (16) δ. την ονομαστική πληθυντικού του αρσενικού γένους, *οι οποίοι* (12) και ε. την αιτιατική πληθυντικού του αρσενικού γένους, *τους οποίους* (11).

5.2.2. Με τοπική και χρονική σημασία

Εστιάζοντας σε επιμέρους χρήσεις του *όπου*, θα σταθούμε σε περιπτώσεις κατά τις οποίες το επίρρημα χρησιμοποιείται με σαφή μεταφορική τοπική σημασία είτε γιατί το ίδιο μπορεί να υποστηρίξει ένα τέτοιο σημασιολογικό φορτίο, είτε γιατί απλά έχει παρασυρθεί νοηματικά από τα συμφραζόμενα και τα πολύ κοντινά του συντακτικά περιβάλλοντα. Άλλωστε, οι σημασιολογικές δυνατότητες του *όπου* ως προς τη δήλωση του τόπου με αοριστία ή και όχι είναι τόσο μεγάλες, ώστε να του εξασφαλίζουν «προσβασιμότητα» σε μία σειρά από συντακτικά και νοηματικά περιβάλλοντα που άλλοτε μπορούν να έχουν κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους και άλλοτε όχι. Λόγου χάρη:

(18) Η υπουργός έκανε νόμο για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά *όπου* δεν υπήρχε κανένα δίκτυ ασφαλείας (Απόσπασμα δήλωσης υποψήφιας βουλευτή σε εκπομπή με συντονίστρια τη δημοσιογράφο Μ. Χούκλη στον Αντέννα tv, 24/4/12).

Τοπική διάσταση ή τοπική διάσταση με αναφορική προσέγγιση στο *όπου* αναγνωρίζεται και στα ακόλουθα παραδείγματα:

(19) Γίνεται μία πολύ σοβαρή δουλειά χθες από τα τρία κόμματα *όπου* έχουν καθίσει και συζητούν το κυβερνητικό πρόγραμμα (Από την εκπομπή του Mega Channel, «Κοινωνία ώρα MEGA» στις 20/6/12).

(20) Η μάθηση μέσα από την πράξη λειτουργεί μέσα από δραστηριότητες, ικανές να κεντρίσουν το ενδιαφέρον των παιδιών και να προσφέρουν ευκαιρίες αυτενέργειας *όπου* το παιδί με τις δικές του προσπάθειες δημιουργίας μπορεί να διαπαιδαγωγείται (Από δελτίο τύπου του Σώματος Ελλήνων Προσκόπων, Ιούλιος 2012).

(21) Έστειλα επιστολή στον Πρόεδρο *όπου* του ζητούσα... (από δήλωση βουλευτή στο MEGA CHANNEL, 23/10/12), αλλά και στο παράδειγμα (7).

Επιπλέον, στην εκπομπή της NET «School tube» δάσκαλος εμφανίζεται να λέει μέσα στην τάξη στους μαθητές του:

(22) Πάμε στη σελίδα 207 *όπου* θα μιλήσουμε για τις ταλαντώσεις

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα μπορούμε να αναγνωρίσουμε τη συνέχεια ή τον απόηχο μιας παρωχημένης μεν χρήσης του *όπου*, που όμως καταφέρνει να διατηρείται ακόμη και σήμερα τροποποιούμενη. Θυμίζουμε τη χρήση του επιρρήματος στον περιληπτικό υπότιτλο καθενός από τα κεφάλαια στα οποία χωρίζεται ένα λογοτεχνικό συνήθως βιβλίο, μυθιστόρημα κλπ. Ο δάσκαλος εδώ εννοεί «Πάμε στη σελίδα 207 στην οποία θα διαβάσουμε για τις ταλαντώσεις».

Τέλος, ως προσδιορισμό που δηλώνει καθαρά τον χρόνο συναντάμε το *όπου* σε παραδείγματα όπως το παρακάτω:

(23) Μία πολύ δύσκολη μέρα έζησε η Κρήτη εχθές *όπου* ένα παιδί λιποθύμησε από ασιτία (Από την εκπομπή του Γ. Αυτιά στον ΣΚΑΙ, 15/5/12).

5.2.3. Συντόμευση στα ηλεκτρονικά ΜΜΕ

Ο προφορικός λόγος που μεταδίδεται από τα ηλεκτρονικά και δη τα ραδιοφωνικά ΜΜΕ χαρακτηρίζεται από απλοποιήσεις και συντομεύσεις και δεν είναι λίγες οι φορές που εξελίσσεται σε τυπικό παράδειγμα συνθηματικού λόγου με τη χρήση των λεγόμενων «σλόγκαν». Οι λόγοι αυτών των αφαιρέσεων είναι πολλοί: Το κείμενο καθίσταται ευκολότερα αναλύσιμο και προσλαμβάνεται με ταχύτητα από τον παραλήπτη. Η χρήση του *όπου* ποικίλει ανάλογα με τις δεσμεύσεις του χρόνου, αλλά

και της εικόνας (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, ό.π.). Έτσι, είναι δυνατό στον τίτλο ενός ρεπορτάζ οι λέξεις για λόγους οικονομίας, αισθητικούς και τεχνικούς να είναι λιγότερες, ενώ η γλωσσική απεικόνιση του περιεχομένου στο λεγόμενο «σηηκάζ» του ίδιου ρεπορτάζ να επιτρέπει την «πολυτέλεια» της «λογιότερης» απόδοσης με τη χρήση της αναφορικής αντωνυμίας στη θέση του οικονομικότερου όπου:

(24) Σχεδιάζουν πόλη *όπου* θα εργάζονται μόνο γυναίκες στον τίτλο τηλεοπτικού ρεπορτάζ, αλλά και

(25) Σχεδιάζουν πόλη στην οποία θα εργάζονται μόνο γυναίκες στην προφορική απόδοση του ίδιου θέματος από τον ρεπόρτερ (Δελτίο ειδήσεων MEGA, 14/8/12).¹⁹

Στην εκπομπή «Μίλα» του STAR channel, καθώς η παρουσιάστρια συνομιλεί με Πολωνή εργάτρια για την κατάσταση που επικρατούσε, όταν πτώχευσε η Πολωνία, αναφέρει επί λέξει:

(26) Βλέπατε το χέρι το δικό σας, της αδελφής σας απλωμένο *που* μοίραζαν καραμέλες;²⁰

Οι συντομεύσεις, οι απλοποιήσεις και οι αδιάκριτες, όπως θα δούμε παρακάτω, χρήσεις του *όπου* στον δημοσιογραφικό λόγο και ιδίως στον τηλεοπτικό μπορούν να αποδοθούν στο γεγονός ότι τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια η δημοσιογραφική γλώσσα έχει γίνει πιο λαϊκή. Το λαϊκό ύφος έχει παρεισφρήσει σε αρκετές εκπομπές και δελτία ειδήσεων. Αυτό συμβαίνει, προκειμένου οι δημοσιογράφοι να είναι πιο φιλικοί και κατανοητοί, να φαίνονται ότι μιλούν τη γλώσσα του τηλεθεατή και να αναπτύσσεται «μεταξύ τους» ένας βαθμός οικειότητας. Άλλοι λόγοι για τη στροφή σε μία λαϊκότερη γλώσσα είναι η πίεση του χρόνου, ειδικά στις ζωντανές συνδέσεις, καθώς και το γεγονός ότι ο λόγος της τηλεόρασης είναι κυρίως συνθηματικός. Το φαινόμενο συσχετίζεται με τους αποδέκτες των δημοσιογραφικών προϊόντων, δεδομένου ότι με τις ποιοτικές μετρήσεις τηλεθέασης οι επικεφαλής ενός καναλιού και οι παραγωγοί/σχεδιαστές του λόγου γνωρίζουν το προφίλ και τα χαρακτηριστικά του κοινού που παρακολουθεί και κατ' επέκταση φροντίζουν να υιοθετούν τους ανάλογους γλωσσικούς κώδικες ή γλωσσικά ρεπερτόρια (Χούκλη, 2006). Βεβαίως, δεν αποκλείονται και άλλοι λόγοι, όπως η λεξιπενία και ο κοινός μιμητισμός.

18. Με άλλα λόγια, ταυτόχρονα συνυπάρχουν και οι δύο εκδοχές, ενώ στο γραπτό επίπεδο και για λόγους συντομίας το *στην οποία* αντικαθίστανται με το *όπου*.

19. Αντί του *εκεί όπου* ή *όπου*.

5.2.4. Η αντιστροφή: το *που* στη θέση του *όπου*

Κι ενώ στα παραδείγματα που προηγήθηκαν το *όπου* αντικαθιστά το *που*, το οποίο προηγουμένως έχει αντικαταστήσει την αναφορική αντωνυμία *ο οποίος, α, ο*, ακολουθούν παραδείγματα στα οποία παρατηρείται μία αντιστροφή και το *που* αντικαθιστά το *όπου*:

(27) Συρία: Εκεί *που* έγινε πόλεμος (Εκπομπή Dolce Vita, 15/4/12, Astra tv).

(28) Αυτό είναι πολύ σημαντικό να γίνεται σε μία χώρα *που* δεν υπάρχει κουλτούρα συνεργασίας (Από το δελτίο ειδήσεων του Mega, 20/6/12).

(29) Αυτό το υλικό βρέθηκε στο σπίτι *που* έγινε η έρευνα (ΕΤ3, 20/8/12).

5.2.5. Αδιάκριτες ή ποικίλες χρήσεις, αλλά και απουσίες

Κι ενώ οι προηγούμενες χρήσεις μπορούν να υπαχθούν σε κάποιες κατηγορίες, καθώς διέπονται από μιας μορφής «κανονικότητα», στα παραδείγματα που ακολουθούν οι χρήσεις διακρίνονται από μία ποικιλότητα ή και πολλαπλότητα. Μολονότι αρχικά δίδεται η εντύπωση ότι οι χρήσεις του *όπου* στις παρακάτω ενδεικτικές περιπτώσεις γίνονται αδιάκριτα, σαρωτικά και ισοπεδωτικά, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε κοινά χαρακτηριστικά και να κατασκευάσουμε κάποιες αρχικές, όχι όμως και στεγανές, μικροκατηγορίες.

Έτσι, καταγράφουμε περιπτώσεις στις οποίες το *όπου* αντικαθιστά:

Α. τον συμπλεκτικό σύνδεσμο *και*, μολονότι η χρήση δείχνει να είναι «λανθασμένη» και να μην υπάγεται σε κάποιο κανόνα:

(30) Η επιστολή είναι 240 λέξεων *όπου* λέει ότι θα επιταχυνθούν οι εξελίξεις (Από εκπομπή θεσσαλικού τηλεοπτικού καναλιού, 23/6/12/).

Β. τη φράση *σύμφωνα με τα οποία*. Ιδού το παράδειγμα:

(31) Ο πρωθυπουργός έχει μαζί του τα κακά μαντάτα *όπου* αυξήθηκαν τα ποσοστά ανεργίας την τελευταία διετία (Mega Channel, 21/8/12).

Γ. τα επιρρήματα *βέβαια, πάντως* τα οποία, με τη βοήθεια των κατάλληλων συμφραζόμενων, είναι δυνατό να υπηρετούν την αντιδιαστολή, την εναντίωση και γενικά την αντίθεση, όπως στο ακόλουθο παράδειγμα:

(32) Το ΔΝΤ σχεδιάζει προγράμματα σταθεροποίησης. *Όπου* είναι εύκολο να ρίχνουμε τα βάρη στο Ταμείο (Από συνέντευξη στον SKAI, στις 24/9/12 της δρος Μ. Ξαφά).

Δ. τον αιτιολογικό σύνδεσμο *επειδή* ή τον χρονικό προσδιορισμό *για όσα*:

(33) Στην Ελλάδα *που* υπάρχει διαφθορά όλα μπορούν να συμβούν (Από το δελτίο του Star Channel, 3/7/12).

Ε. Αδιάφορη και περιττή χρήση:

(34) Θα βάλουμε τρεις ημερομηνίες *όπου* αυτές οι ημερομηνίες προκύπτουν... (Συνέντευξη Αν. Υπουργού και πανεπιστημιακού καθηγητή στο Mega, 9.9.12). Το όπου εδώ θα μπορούσε να παραλειφθεί, καθώς δεν εξυπηρετεί και δεν μεταφέρει κανένα σημασιολογικό φορτίο. Λειτουργεί εκ του περισσού ως «γέμισμα» στη φράση.

5.2.6. Το στοιχείο της προφορικότητας και οι επιδράσεις του

Η πλειονότητα των παραδειγμάτων που προηγήθηκαν έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: το στοιχείο της προφορικότητας (*'orality'*). Η προφορικότητα αποτελεί μία έννοια η οποία, όπως και η εγγραμματοσύνη, πραγματώνεται με ορισμένα μορφολογικά και εννοιολογικά στοιχεία. Στηρίζεται στην έννοια του προφορικού λόγου, δηλαδή της οποιασδήποτε μορφής επικοινωνίας η οποία γίνεται με τον ζωντανό λόγο ως ζώσα φωνή (ΛΚΝ: 1155). Άλλα χαρακτηριστικά, τα οποία μπορούν να συνδέονται με την προφορικότητα, είναι η ομιλητικότητα και η ευπροσηγορία (Ochs κ.ά., 1992).

Σε επίπεδο μορφής, μεταξύ των κύριων στοιχείων τα οποία συγκροτούν την προφορικότητα είναι η χρήση λέξεων του καθημερινού προφορικού λόγου (Χατζησαββίδης, 2000: 45). Παραδειγματικά αναφέρεται η υπερβολική χρήση των ρημάτων *'κάνω', 'βάζω', 'δίνω'* η οποία μπορεί να αγγίζει τα όρια της αχρωμοσημίας. Σε ό,τι αφορά τα εννοιολογικά στοιχεία με τα οποία αποτυπώνεται το στοιχείο της προφορικότητας αναφέρονται η έλλειψη αυστηρής κειμενικής δομής και η τήρηση ενός οικείου ύφους στον λόγο.²¹ Εξάλλου, η τροπικότητα του προφορικού λόγου πραγματώνεται με τον καλύτερο τρόπο κατά την καθημερινή ομιλία, ενώ ο πεζός λόγος πραγματώνει το δυναμικό του γραπτού λόγου.²²

20. Περισσότερα για την προφορικότητα και τη σχέση της με τις γλωσσικές αναπαραστάσεις στα ΜΜΕ βλ. και Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (2011), «Η υπαγωγή της υψηλής προφορικότητας στον όρο 'εικονική ευμένεια'». *Πρακτικά του 8^{ου} Συνεδρίου «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία» - Αφιερωμένο στον Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας σε συνεργασία με Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Τεχνικό Επιμελητήριο και Οργανισμό για τη Διάδοση της Ελληνικής Γλώσσας, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. Αθήνα, 10-12/11, 382-391.

21. Στην καλύτερη κατανόηση της έννοιας της προφορικότητας συμβάλλει και η αντιδιαστολή με την έννοια του *γραμματισμού* ή *εγγραμματοσύνης* (*'literacy'*) (Βαγνάν, 2000) ή της *γραπτότητας* (βλ. σχετικά: Πολίτης, Π. (2001), «Προφορικός και γραπτός λόγος». Στο *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 58-62.

5.2.7. Η χρήση σε επιστημονικά κείμενα

Παρά την κυριαρχία του στοιχείου της προφορικότητας στις σύγχρονες χρήσεις του όπου, θα ήταν λάθος να υποστηριχθεί η άποψη ότι οι όποιες «παρεκκλίσεις» αφορούν τα «λόγια του αέρα». Και στα γραπτά κείμενα και ειδικότερα σε κείμενα με έντονο το στοιχείο της γραπτότητας και της εγγραμματοσύνης,²³ παρατηρούνται ανάλογες γλωσσικές μεταβολές σαν αυτές που έχουν περιγραφεί παραπάνω. Ενδεικτικά στην εργασία παρουσιάζουμε ορισμένα αποσπάσματα από κείμενα πανεπιστημιακών καθηγητών, έτσι όπως τα αντλήσαμε από μία πολύ πρόσφατη επιστημονική συλλογική έκδοση.²⁴ Μερικά παραδείγματα:

(35) Όλες οι λεπτομέρειες συγκροτούν μία ολοκληρωμένη αφήγηση, *όπου* θα στηριχθεί η περαιτέρω θεραπεία (Από κείμενο Καθηγητή Λογοτεχνίας). Στο παράδειγμα το *όπου* χρησιμοποιείται για να εκφράσει τόπο, μεταφορικά, δηλαδή *το μέρος όπου, εκεί που*. Ως προσδιορισμός του τόπου και στο επόμενο παράδειγμα:

(36) Η θεραπευτική σημασία της αφήγησης έχει επισημανθεί σε κέντρα απεξάρτησης, *όπου* λαμβάνει χώρα ομαδική θεραπεία.

(37) Η ψυχιατρική βασίζεται πολύ σε αυτή την αφήγηση, το 'οδοιπορικό' δηλαδή του ατόμου με αναδρομές στην παιδική ηλικία, *όπου* και τα βαθύτερα τραύματα. Εδώ είναι φανερό η χρονική διάσταση στην οποία κινείται το *όπου*.

(38) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο τα διάφορα τηλεοπτικά κανάλια διασκεδάζουν τις αγωνίες των ανθρώπων με τα γνωστά talk shows, *όπου* αποκαθλώνεται πλήρως η προσωπικότητα της γυναίκας.

(39) Τον καταναλωτισμό επέτειναν περιοδικά με εικονογράφηση από κοσμικά "events", *όπου* πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες επιδίδονταν στην επίδειξη...

5.2.8. Και δύο παραδείγματα από το λόγο των νηπίων

Στο πολύ πρόσφατο βιβλίο του *Το λεξιλόγιο* ο Ν. Μήτσης (2012) πραγματεύεται κρίσιμα ζητήματα σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους οι φυσικοί ομιλητές μιας γλώσσας κατακτούν το ατομικό τους λεξιλόγιο και το διευρύνουν. Επιπλέον, αναλύει τη διαδικασία αποθήκευσης των λέξεων και τις δυνατές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των λέξεων τόσο στον παραδειγματικό όσο και στον συνταγματικό άξονα της

22. Ο γραμματισμός μπορεί να αναφερθεί ως μία βασική μεταβλητή στον διαχωρισμό του «πρωτόγονου» από το «πολιτισμένο» (ό.π.)

23. Πρόκειται για την έκδοση *Η διαχείριση του πόνου στη δημόσια σφαίρα. Από τη νηπιακή ηλικία έως την ενηλικίωση*, Προπομπός, 2012.

γλώσσας. Όπως υποστηρίζει, οι λέξεις χαρακτηρίζονται γενικά από έλλειψη ακρίβειας και μόνον όταν εμφανιστούν μαζί με άλλες λέξεις στη συνταγματική διάσταση του λόγου αποκτούν συγκεκριμένο και σαφές σημασιολογικό περιεχόμενο. Χωρίς αναγωγή στη γλωσσική χρήση, οι λέξεις παραμένουν έννοιες ρευστές, χωρίς καθορισμένο σημασιολογικό φορτίο και περιεχόμενο. Σε σχέση με τη μεταφορική χρήση των λέξεων, επισημαίνει ότι η μεταφορική έκφραση διεισδύει σε ολόκληρο το φάσμα της γλωσσικής χρήσης και δένεται με τις ποικίλες εκφάνσεις της καθημερινής ζωής των ομιλητών, ακόμη δε και με πολιτισμικές αντιλήψεις, κοινωνικά δεδομένα, αξίες, στάσεις κ.λπ. (ό.π.: 154, 170). Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να ερμηνεύσουμε τα πρώτα παραδείγματα χρήσης του *όπου* από την πλευρά των παιδιών και των νηπίων με τα οποία ενδεικτικά μόνο και σε πολύ περιορισμένη έκταση ασχολούμαστε στο παρόν κείμενο.

(40) Ο μπαμπάς *όπου* ήρθε χθες στο σχολείο μου έφερε ένα σάντουιτς (Από τον λόγο εξαχρονου παιδιού στο σχολείο).

(41) Η δασκάλα μας *όπου* είναι πολύ καλή μας έφερε χθες λουλούδια (Από τον λόγο τετράχρονου παιδιού σε παιδικό σταθμό).

Είναι προφανές ότι τα παιδιά μιμούνται τον λόγο των ενηλίκων μέσα στην οικογένεια, αλλά και στο σχολικό χώρο. Επιπλέον, είναι καθημερινοί παραλήπτες του λόγου που εκπέμπεται από τα ηλεκτρονικά κυρίως μέσα επικοινωνίας. Στη μίμηση από τη μια, αλλά και σε αυτή καθαυτή τη διαδικασία εκμάθησης του λεξιλογίου -που στη συνέχεια έρχεται και «τακτοποιεί» η γραμματική- μπορεί να αποδοθεί η ενός είδους πρώιμη χρήση του *όπου* στη θέση για παράδειγμα των αναφορικών αντωνυμιών. Τα παιδιά μετέχοντας σε αυθεντικές γλωσσικές δραστηριότητες κινητοποιούν τις προσληπτικές τους ικανότητες, αρχικά μέσω της ακρόασης και μετά της ανάγνωσης και της γραφής. Προσλαμβάνουν λεξιλογική ύλη την οποία, αφού την επεξεργαστούν, την εντάσσουν στο γλωσσικό τους σύστημα και παράγουν τον δικό τους λόγο. Όπως επισημαίνει ο Μήτσος (ό.π.: 283-285), η ακρόαση, ευκαιριακή ή και επιδιωκόμενη, θεωρείται ως μία δεξιότητα πολύ ευρύτερη από την ομιλία και μπορεί να αντιμετωπισθεί ως μία δημιουργική και όχι ως παθητική διαδικασία.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία μας ασχοληθήκαμε με τις γλωσσικές χρήσεις του αναφορικού επιρρήματος *όπου* το οποίο σήμερα κυριαρχεί κατ' αρχάς στον προφορικό λόγο, με

τάση εισχώρησης και επιβολής και στα γραπτά κείμενα. Μελετήσαμε παραδείγματα χρήσεων από τον προφορικό και γραπτό λόγο των ΜΜΕ, των πολιτικών και διανοουμένων, αλλά και ενδεικτικά μόνον ελάχιστα παραδείγματα από τον λόγο νηπίων που τώρα κατακτούν το λεξιλόγιο. Με βάση τις αρχές ότι α. ο χρόνος παραλλάσσει τα γλωσσικά σημεία τα οποία υποχρεώνονται σε αλλοίωση, ακριβώς επειδή συνεχίζονται, και β. η συνέχεια εξυπνοεί τη μετατόπιση, προσπαθήσαμε να καταδείξουμε τις αλλαγές που σημειώνονται στις χρήσεις του αναφορικού επιρρήματος *όπου* σε σειρά συντακτικά και νοηματικά περιβάλλοντα για τα οποία η γραμματική λειτουργεί παντελώς απαγορευτικά. Τελικά, στο κείμενο τα σημερινά γλωσσικά λάθη αντιμετωπίζονται ως πρόκριμα γλωσσικών αλλαγών ή ίχνη κυοφορούμενων γλωσσικών ανατροπών. Το γεγονός της εκτεταμένης χρήσης του *όπου* τόσο στο επίπεδο του τηλεοπτικού λόγου, που έχει μία τεράστια επιρροή στην κοινότητα, όσο και στο επίπεδο του επιστημονικού λόγου, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η γλωσσική μετατροπή έχει ήδη συντελεστεί ή σταδιακά ολοκληρώνεται, καθώς το γλωσσικό έδαφος προετοιμάζεται για την είσοδο και επικράτηση των διάδοχων ισοδύναμων ή υποκατάστατων γλωσσικών τύπων και σχημάτων. Αδρομερώς, η εργασία αναδεικνύει μία από τις αλλαγές που χαρακτηρίζουν τη γλώσσα, δεδομένου ότι η αρχή των μεταβολών, των «αλλοιώσεων» ή των «αποκλίσεων» βασίζεται στην αρχή της συνέχειας της γλώσσας. Ωστόσο μία τέτοια θέση δεν σηματοδοτεί την απενεχοποίηση των λανθασμένων χρήσεων του *όπου*. Υπό αυτή την άποψη θα μπορούσε σε ένα επόμενο στάδιο να γίνει ένας σαφέστερος διαχωρισμός ανάμεσα σε λάθη α. τα οποία δεν είναι/μπορούν να είναι αποδεκτά, β. είναι αποδεκτά, αν και αναγνωρίζονται ως λάθη, γ. είναι αποδεκτά και τείνουν να ενσωματωθούν πλήρως στη γραμματική/λεξικό της νεοελληνικής και, δεύτερον, να γίνει μία κατά το δυνατόν εκτενής συζήτηση αναφορικά με το πώς αυτές οι διαφορετικές κατηγορίες λαθών θα μπορούσαν να αντιμετωπίζονται στην εκπαιδευτική πρακτική.

Με βάση τις διακρίσεις του Σετάτου (1991), οι περιπτώσεις των γλωσσικών χρήσεων του *όπου* εντάσσονται κατ' αρχάς στην κατηγορία των συντακτικών λαθών και κατά δεύτερον στην κατηγορία των αναμειξών και των λαθών λεξιλογικής επιλογής. Στο πεδίο της επικοινωνίας, τα λάθη στις χρήσεις του *όπου* παρουσιάζουν σοβαρές μεταξύ τους κλιμακώσεις, διότι άλλοτε η απόκλιση μπορεί να είναι αδιάφορη και να μην επηρεάζει το περιεχόμενο και άλλοτε να λειτουργεί κατά τρόπο καταστροφικό για τα μεταφερόμενα νοήματα και σε παιδευτικό επίπεδο. Επίσης, πρόκειται για λάθη (*errors*) τα οποία οι ομιλητές τους δίδουν την εντύπωση ότι δεν τα αντιλαμβάνονται

ούτε τα κατανοούν και κατά συνέπεια δεν είναι διατεθειμένοι να εισέλθουν στη διαδικασία της διόρθωσης. Διαφορετικά, δεν είναι εύκολη η ερμηνεία της παράβασης στον βαθμό που δεχόμαστε ότι κανείς, λόγου χάρη, δεν επιθυμεί να εμφανίζεται στην τηλεόραση και να κάνει γλωσσικά λάθη εν γνώσει του. Εάν αυτό, κατά παράδοξο τρόπο, ίσχυε ή συμβαίνει, τότε ο ομιλητής αποκαλύπτει αν μη τι άλλο δημοσίως την «ανεπάρκειά» του ή την έλλειψη βασικών γνώσεων. Εάν πάλι χαρακτηρίσουμε ως δικαιολογημένα τα λάθη που έχουν καθιερωθεί και δεν γίνονται αισθητά, μία σημαντική μερίδα γλωσσικών χρήσεων του *όπου* μπορεί να χαρακτηριστούν ως τέτοια στον βαθμό που δεν αυτοδιορθώνεται ο παρουσιαστής και ούτε διορθώνεται και από κάποιον άλλον «στον αέρα» μίας μετάδοσης.

Η ευρύτητα στις χρήσεις του *όπου* και η σύνδεσή του με πολλαπλές σημασίες δημιουργεί τη συνθήκη για πιθανές ανάλογες «υπερβάσεις» στο παρόν και το μέλλον. Στο νοηματικό επίπεδο, η αόριστη δήλωση του τόπου αλλά και του χρόνου, αλλά και η χρήση του *όπου* για την εγγραφή της ίδιας της έννοιας της αοριστίας συνηγορούν στην άποψη ότι το *όπου* διαχρονικά λειτουργούσε ως ένα ευέλικτο εργαλείο της γλώσσας. Άλλωστε, δεν λανθάνει της προσοχής μας ότι εκτός από τον τόπο και το χρόνο, το *όπου* υπηρετεί και χρήσεις στις οποίες δηλώνεται ο τρόπος.

Επιπροσθέτως, η τάση για παράλειψη και απλοποίηση ως προς τη χρήση των αναφορικών αντωνυμιών εντοπίζεται ήδη από την αρχαία ελληνική γλώσσα, ενώ η δεικτική αντωνυμία στην οποία αναφέρεται το αναφορικό συνήθως παραλείπεται. Την ίδια στιγμή, με την αδιάκριτη χρήση του *όπου* εξουδετερώνεται, καταργείται ή ακυρώνεται η ισχύς μίας σειράς κανόνων, όπως για παράδειγμα, ο κανόνας η αναφορική αντωνυμία να συμφωνεί κατά γένος, κατ' αριθμό και κατά πρόσωπο προς τη λέξη στην οποία αναφέρεται και η πτώση να εξαρτάται από την θέση την οποία έχει στην αναφορική πρόταση.

Πάντως, κεντρικός παράγοντας ενδυνάμωσης των αδιάκριτων ή και «λανθασμένων» χρήσεων του *όπου* δεν παύει να είναι η προβολή από το παντοδύναμο «γυαλί» της τηλεόρασης. Η προβολή αυτή φυσικοποιεί τη χρήση, καθώς της παρέχει κύρος και αίγλη από τη στιγμή που αρθρώνεται στην ιμπεριαλιστική δημόσια σφαίρα των ΜΜΕ. Νοηματικές και συντακτικές προσθαφαιρέσεις γίνονται ακόμη και για λόγους εικόνας ή ευρύτερα αισθητικούς, ενώ δεν αποκλείεται να προτιμάται μία «λανθασμένη» χρήση από την μέχρι σήμερα ή χθες «ορθή», ειδικά για την περίπτωση των νέων.

Αυτό μπορεί να συμβαίνει, διότι μία τέτοια μετάδοση είναι δυνατό να εκλαμβάνεται ως μία λανθάνουσα έκφραση συμπαράστασης και σύμπλευσης των επιτελών του τηλεοπτικού σταθμού προς τους νέους - και άρα και προς το γλωσσικό τους ρεπερτόριο - με διάθεση αμφισβήτησης και ανατροπής. Ασφαλώς πρόκειται για ιδεολογικοποίηση που ενσωματώνει στοιχεία στρέβλωσης, στον βαθμό που η γλώσσα δεν μπορεί να γίνεται φορέας τέτοιων αντιλήψεων. Άλλωστε, αρκετοί από τους συμβολισμούς περί της δημοτικής σχετίζονται με την προσπάθεια της εξουσίας να πείσει τις μάζες για τη φιλολαϊκότητα και την κοινωνική της ευαισθησία. Θα μπορούσαμε μάλιστα να ισχυριστούμε ότι αρκετές από τις χρήσεις του *όπου* εντάσσονται σε μία απόπειρα παραφθοράς της γλώσσας ως ένδειξη της ανατρεπτικής διάθεσης, των αντιεξουσιαστικών προθέσεων και της ανάδειξης των πραγματικών, και όχι κατασκευασμένων από τις ιεραρχίες, συμφερόντων του λαού. Οι εικονισμοί της δημοτικής και λαϊκής γλώσσας περισώζονται διαφοροποιούμενοι μέσω του εμπλουτισμού τους με νέες και επίκαιρες διαστάσεις (Τσιτσανούδη κ.ά.: 2011). Κι ενώ η ανορθογραφία και το γλωσσικό λάθος ευρύτερα μπορεί να συνδέεται με το αίσθημα της σχολικής αποτυχίας (Παπαδοπούλου, 2004), τα γλωσσικά λάθη που ενδεχομένως έχουν την αφετηρία τους στον δημοσιογραφικό λόγο λειτουργούν ως ενός είδους απενεχοποίηση των χρηστών τους. Το γεγονός ότι οι χρήσεις «εμβαπτίζονται» στην τηλεοπτική κολυμβήθρα αποβαίνει σε βάρος της φόρμας και των κανόνων, αλλά υπέρ της ενδυνάμωσης αμφίβολων, «λανθασμένων» ή και νεωτερικών χρήσεων. Από τη στιγμή που «το λέει και η τηλεόραση», η χρήση καθαγιάζεται και αναβαθμίζεται ως «ορθή», για να διαχυθεί στη συνέχεια στα μέλη της κοινότητας. Η αποδοχή της ή η απόρριψή της είναι προσωπική υπόθεση των χρηστών και συναρτάται με το επίπεδο καλλιέργειας του λεγόμενου αυθεντικού κριτικού αλφαριθμητισμού (Cummins, 2002) ή κριτικού γραμματισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαλιούλη, Μ. (2001). «Υπερβολές, αυθαιρεσίες και νοηματικές εκπτώσεις». Στο *Εφαρμοσμένη Γλωσσολογία*. Θεσσαλονίκη, τ. 17, 9-26.
- Baynam, M. (2000). *Πρακτικές γραμματισμού*. Μτφρ. Μ. Αραποπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βοστανζόγλου, Θ. (2004). *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής Γλώσσης*. Αθήναι: Εκδόσεις Νήμα.
- Cummins, J. 2002. *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση*. Μτφρ. Σ. Αργύρη. Αθήνα: Gutenberg.
- Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα* (2001), Επιμ. Α.Φ. Χριστίδης. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Θεοδωροπούλου Μ. & Παπαναστασίου Γ. (2001). «Το γλωσσικό λάθος». Στο Χριστίδης Α.– Φ. (επιμ.) *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Ιορδανίδου, Α. & Σφυρόερα, Μ. (2007). *Η επικοινωνιακή προσέγγιση του γλωσσικού μαθήματος*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.
- Κατεβαίνης, Κ. (1990). *Συντακτικό της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Λαϊνάς, Θ. (2000). *Συζευκτικό Συντακτικό της Αρχαίας και της Κοινής Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (2001, 2^η ανατύπωση) Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη]. Θεσσαλονίκη: Πελαγία Ζήτη και Σία.
- Liddell, H.G. & Scott, R. (χ.χ.). *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήναι: Ι. Σιδέρης, 3^{ος} τόμος, 336-337.
- Μήτσης, Ν. 2004. *Η διδασκαλία της γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μήτσης, Ν. 2012. *Το λεξιλόγιο. Θεωρητική προσέγγιση και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1998/2012. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Νάκας, Αθ. (2012). Πρόλογος στο Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. *Η γλώσσα των ΜΜΕ στο σχολείο. Μια γλωσσολογική προσέγγιση για την (προ)σχολική εκπαιδευτική διαδικασία*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Παπαδοπούλου, Σμ. (2004). *Η μάθηση της ορθογραφίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Saussure de F. (1979). *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, μτφρ. Φ.Δ. Αποστολόπουλος. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Σετάτος, Μ. (1991). «Τα γλωσσικά λάθη και η αντιμετώπισή τους» *Φιλολογος* 63:17-39.
- Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (2006). *Η λαϊκή γλώσσα των ειδήσεων. Μια στάση απατηλής οικειότητας*. Αθήνα: Εμπειρία Εκδοτική.
- Τσιτσανούδη, Ν., Λυγούρα, Αν., Σακατζής, Δ. (2012). «Οι παρατηρούμενες αλλαγές στους συμβολισμούς της δημοτικής γλώσσας μετά το 1976». Στα *Πρακτικά του Συνεδρίου "1976-2011: 35 χρόνια από τη Γλωσσοεκπαιδευτική Μεταρρύθμιση"* (Δίον Πιερίας, 4-6 Νοεμβρίου 2011. Προσπελάστηκε στις 20/12/12 από http://www.ins.web.auth.gr/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=515&Itemid=168 στην υπό διαμόρφωση ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών.
- Χατζησαββίδης, Σ. (2000). *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος. Θεωρητικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χριστίδης, Α.-Φ. (1987). "Πώς η θεμιτή διαφωνία έγινε αθέμιτη κινδυνολογία". *Φιλολογος* 47, 35-36.
- Χούκλη, Μ. (2006). «Σκέψεις για το δημοσιογραφικό λόγο». Στο Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. *Η λαϊκή γλώσσα των ειδήσεων. Μια στάση απατηλής οικειότητας*. Αθήνα: Εμπειρία Εκδοτική, 180-184.
-
- Deignan, A. 2005. *Metaphor and corpus linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ochs, E., Taylor, C., Rudolph, D. & Smith, R. (1992). "Storytelling as a theory – building activity". Στο *Discourse Processes* 15, 37-72.